

РЕЦЕНЗИЯ

ОТНОСНО: Дисертационния труд на Ангел Юлиянов Апостолов
Редовен докторант към катедра „Нова и съвременна история”
в Историческия факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски”

на тема *„Военно-политически аспекти на отношенията НАТО – Русия (1992-2002 г.)”* за придобиване на образователната и научна степен „доктор” в област на висше образование „Хуманитарни науки”, професионално направление 2.2. „История и археология” (Нова и най-нова обща история)

от д-р Йордан Ангелов Баев – професор по нова и най-нова история във Военна академия „Г. С. Раковски”, член на научно жури съгласно Заповед № РД 38-120/11.02.2020 на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски”

Ангел Апостолов е бакалавър по международни отношения и магистър по международна сигурност от Софийския университет „Св. Климент Охридски”. От ноември 2012 г. работи като експерт програми и проекти в Атлантическия клуб в България и е участвал в организирането на редица международни обучителни семинари и летни училища.

Представеният дисертационен труд с обем от 392 страници е структуриран в три основни глави с общо 16 параграфи. В увода се обосновава актуалността на темата, посочват се обектите и предмета на изследване и използвана методология, формулирани са две главни цели и шест основни изследователски задачи. Направен е опит за аргументиране на възприетите хронологични рамки на труда. В приложената библиографска справка са включени използваните документални извори и научна и мемоарна литература, която съдържа над 160 заглавия на монографични и журнални публикации, 130 от които на чужди езици.

Темата на дисертационния труд предполага разглеждане на политиката и еволюционното развитие на два основни субекта – Руската федерация и Северноатлантическия съюз. Докторантът обосновава диференцира различните външни и вътрешни фактори, които влияят върху политиката на Русия в разглеждания период, включително и сложните взаимоотношения между изпълнителната и законодателната власт. Вероятно е можело още по-ясно да се разграничат позициите вътре в правителството (министерства на външните работи и отбраната, силови структури). С основание политиката на НАТО се разглежда преди всичко през призмата на политиката на водещия съюзник Съединените щати, но би могло също да се обособят специфичните позиции на двете ключови европейски държави Франция и ФРГ, особено в първите години след края на Студената война. Подобно и на ситуацията в управленските среди в Русия, също така и в американската политика традиционно се наблюдават различия в позициите на президент и конгрес, Съвет за национална сигурност и Държавен департамент и т. н.

Въпреки представените аргументи за определяне на хронологичните рамки на изследването (главно разпадането на СССР и създаването на независими републики в края на 1991 г. и излизането на САЩ и Русия от договорите ПРО и СТАРТ-2 през 2002 г.) в действителност началният етап неизбежно излиза най-малко с две години отвъд тези рамки (например параграфи 1, 2, 5, 8 от първа глава). Логично би било това да се посочи в заглавието или поне в уводните думи. Все пак началото на новия период на преки официални контакти с НАТО започва още с първото изобщо официално посещение на ръководен представител на Москва в Главната квартира на НАТО (външният министър Едуард Шеварднадзе през декември 1989 г.), както и на първата руска военна делегация в ШЕЙП (юни 1990 г.). Що се отнася до крайната хронологическа рамка, от гледна точка на отношенията със западните държави и, от друга страна, развитието на военните и външнополитически доктрини на Русия много по-открояващ е краят на десетилетието (2008 г.).

Безспорно, библиографският преглед е внушителен и показва добра литературна осведоменост на докторанта. В същото време обаче тъй като става въпрос именно за военнополитически аспекти (и това е един от приносните моменти в дисертацията) би следвало да се използват и интерпретират по-голям брой трудове на експерти в тази област. От една

страна, изобщо няма позоваване на водещи историци на НАТО, включително и за периода 1989-1999 г. – например колективните монографии под редакцията на ръководителите на Центъра „Лемницър“ Лари Каплан и Вик Папакозма, тритомното многонационално издание под редакцията на Густав Шмит от 1990 г. за 50-годишния период от историята на Северноатлантическия съюз и т. н. Не се споменава и за многобройните изследвания на водещи експерти по военнополитическите аспекти на развитието на Източна Европа и Русия като Даниел Нелсън, Джефри Саймън, Стивън Лараби, Крис Донъли и др. Съвсем бегло, например, е цитирано – и то само в заключението - внушително многонационално издание (Donald Hamilton at all. *NATO and Euro-Atlantic Security after the Cold War*, SAIS, 2019), където по темата могат да се открият много конкретни и специфични детайли от ключови участници в събитията като Мадлин Олбрайт, Струоб Талбът, Уесли Кларк, Стивън Фланаган, Малкълм Рифкинд, Фолкер Рюе, Геза Йесенски и много други.

В същото време не са използвани редица специализирани руски издания (Военный журнал, Военные знания, Международная жизнь, США и др.) в изследваната област. Щеше да е добре ако докторантът познаваше и публикациите от изследваното десетилетие в специализираните български издания (Военен журнал, Военноисторически сборник, Информационен бюлетин на МО, Международни отношения и др.), в които за пръв път се поместват стратегически и доктринални документи на НАТО на български език и материали за руската военна и външна политика. Например, още през 1993 г. във Военен журнал и Военноисторически сборник бяха поместени първите оригинални български изследвания за отношенията на НАТО с Русия и Източна Европа с използване на нови документи от Дипломатическия архив в София и от Северноатлантическата асамблея и Конгреса на САЩ. В следващите години имаше също редица изследвания за трансформацията на Алианса от организация за колективна отбрана в организация за кооперативна сигурност с функции на глобален миротворец при протичане на два свързани и паралелни процеси на функционално преустройство и разширяване.

Посочените документални източници създават впечатление за добро познаване на автентичните архивни извори, но всъщност има какво да се желае в това отношение. Например, повечето от ключовите руски документи във военнополитическата и външнополитическата област вече са били публикувани

в монографията на проф. Надя Бояджиева от 2019 г. Използван е единствен документ от РГАНИ в Москва (докладът на М. Горбачов от партийния конгрес в Москва през 1986 г.), който е публикуван още тогава и в руско и в българско издания. Не отговаря на истината твърдението на Ангел Апостолов, че документалните колекции на РГАНИ (с предишно название до 1999 г. ЦХСД) са били доскоро недостъпни, тъй като още през 1995-1996 г. голям брой от най-важните документи на Политбюро и ЦК на КПСС са предоставени във вид на микрофилми в Конгресната библиотека във Вашингтон и Хувърския архив в Стенфорд. Копия от голям брой документи за периода 1989-1994 г., включително от РГАНИ, АП РФ, ГАРФ или личния архив на ген. Д. Волкогонов (с анализи на ситуацията в Чечня от 1993-1994 г.) бяха подбрани и предоставени още през 1999 г. в отдела за чужди архиви в Централния държавен архив в София (КМФ 09) и свободно могат да се проучат там. А други аналитични доклади за СССР/Русия на американското разузнаване и Съвета за национална сигурност за периода 1989-1995 също могат да се проучат в ЦДА (КМФ 19) или в официалния сайт на ЦРУ. Би било полезно също така да се проучат и полугодишните доклади на многонационалната експертна група за СССР и Източна Европа за периода 1990 – 1991 г., които са достъпни в Архива на НАТО – С-М (90) 68 – С-М (91) 93.

В първата глава на дисертационния труд са разгледани три основни тематични кръга. На първо място, изграждане на държавността в Руската федерация след разпадането на СССР с акценти върху системата за национална сигурност, военната реформа и приоритетите на руската външнополитическа стратегия. Специално място е отделено за отражението на първата война в Чечня (1994-1996) върху вътрешнополитическата ситуация включително и върху авторитета на президентската институция. Вторият кръг от проблеми разглежда трансформацията на Северноатлантическия съюз след края на Студената война в контекста на новата Римска стратегическа концепция от 1991 г. Съвършено основателно докторантът е фокусирал своето внимание върху особено важния за развитието на отношенията НАТО-Русия въпрос за разширяването на НАТО на Изток и възприемането на компромисен вариант от администрацията на новия президент на САЩ Бил Клинтън чрез обявяване на програмата „Партньорство за мир“. Третата подтема се отнася до първата в историята на Алианса военна (въздушна) операция по време на

войната в Босна и Херцеговина и нейното преобразуване след подписване на Дейтънското споразумение в първата многонационална миротворческа мисия на НАТО IFOR/SFOR. Изясняването на тази тема и най-вече проблемът за участието на руски военни части има съществено значение за разбирането на руската политика и отношенията на Москва с НАТО в този период.

Разбира се, проблемите за военнополитическите аспекти на руската политика през първата половина на 90-те години на XX век имат значително повече измерения от разгледаните в първа глава. Такива са, например, казусите с договарянето за ядрените арсенали на територията на четири от бившите съветски републики, извеждането на руските военни контингенти от новите независими държави в контекста на съществуващите и потенциални етно-национални конфликти (Нагорни Карабах, Приднестровието, Абхазия и т. н.), окончателното извеждане на руските военни контингенти от Централна Европа и въпросът с устройването на повече от 650 000 военни след завръщането им в Русия.

Предвид продължаващата почти три десетилетия експертна дискусия относно казусът с разширяването на НАТО в Източна Европа, съвсем накратко и схематично ще разгледаме интерпретацията на Ангел Апостолов по този въпрос. Докторантът коректно посочва двете конфликтни тези с позоваване на част от най-важните експертни публикации. Приведена е и първата документална публикация на Том Блантън и Светлана Савранская от декември 2017 г. с документите от управлението на Михаил Горбачов (1989-1991), но е странно че не е използвана и втората публикация от март 2018 г. за периода на управление на Борис Елцин с нови 22 автентични документи. Напълно основателен е изводът, представен още през 2009 г. от Марк Креймър, че няма официална писмена договореност между ръководителите в Кремъл и западните лидери да не се осъществява разширяване на НАТО на Изток. Правдоподобно е и твърдението на докторанта, че при разговорите на съветските ръководители с държавния секретар на САЩ Джеймс Бейкър и президента Джордж Буш-старши през февруари и май 1990 г. този въпрос се отнася единствено до територията на Източна Германия в рамките на преговорния процес за обединяване на двете германски държави.

В същото време, докторантът изцяло пренебрегва друга част от обнародваните документи, които недвусмислено показват наличие на устни

гаранции по време на конфиденциалните разговори на високо равнище САЩ и НАТО да не превръщат Централна и Източна Европа в своя изключителна сфера на влияние. Например, по време на „нежните революции“ в страните от Варшавския пакт през ноември Джеймс Бейкър отбелязва, а при двустранната среща в Малта в началото на декември 1989 г. президентът Буш изрично уверява своя съветски колега Горбачов, че „САЩ не желаят да се възползват от събитията в Източна Европа за да постигнат едностранно предимство и по този начин уязвят Съветския съюз“. На 31 януари 1990 г. германският външен министър Ханс Дитрих Геншер официално уверява, че „Германското обединение и промените в Източна Европа няма да доведат до накърняване интересите на съветската сигурност“. Съвършено ясно се посочва в меморандум за разговорите на Геншер с британския му колега Дъглас Хърд от 6 февруари 1990 г.: „Когато говорим, че не желаем разширяване на НАТО, това се приема и за други държави освен ГДР. Руснаците трябва да имат някакви гаранции, че ако например полското правителство напусне един ден Варшавския пакт, те няма след това да се присъединят към НАТО.“ Подобни уверения има и при разговорите на Горбачов с канцлера Хелмут Кол, френския президент Франсуа Митеран, а през март 1991 г. британският премиер Джон Мейджър уверява съветския военен министър Дмитрий Язов, че не вижда в момента или в бъдеще условия източноевропейските страни да станат членки на НАТО.

Ангел Апостолов много добре е разкрил, че новата администрация на президента Бил Клинтън в крайна сметка възприема – въпреки подновените искания на Полша, Унгария и Чешката република за бърза интеграция в НАТО – компромисният вариант с инициативата „Партньорство за мир“. В разговорите си с Борис Елцин и Андрей Козирев през октомври 1993 г. държавният секретар Уорън Кристофър изрично подчертава, че позицията на Белия дом и Държавния департамент е сътрудничество в рамките на новата инициатива „Партньорство за мир“, а не присъединяване на страните от Централна Европа към НАТО. Разбира се, в дисертационния труд би могло още по-отчетливо да се посочат дискусиите по този въпрос сред ръководните среди във Вашингтон, както и да се отговори на въпроса какво е предизвикало неочакваното изявление на президента Елцин във Варшава през август 1993 г. и последвалото твърдо опровержение в неговото послание до президента

Клинтън от 15 септември 1993 г. В това отношение е добре да се видят и два доклада на британския министър на отбраната Малкълм Рифкинд въз основа на анализи на британското разузнаване относно поведението и медицинското състояние на Борис Елцин, които бяха декласифицирани в Британския национален архив в края на 2019 г.

Втората глава на дисертационния труд разглежда началото на един драматичен етап във взаимоотношенията между Русия и НАТО, който Ангел Апостолов сполучливо назовава „Критичен период“. Той се характеризира с известно преосмисляне на позициите на Москва поради надмощие на „консервативни“ и „националистически“ тенденции в изпълнителната и законодателната власт. Промяната в поведението на Кремъл е провокирана също така и от процеса на разширяване на Северноатлантическия съюз в източна посока, обявен на Мадридската среща на Съвета на НАТО през 1997 г. Кулминацията на този период безспорно е конфликтът в Косово с осъществяване на първата в историята на международното миротворчество въздушна военна операция на НАТО „Съюзна сила“ без ясен мандат от Съвета за сигурност на ООН. Това всъщност е и първата операция на НАТО в духа на новата концептуална рамка за действие извън „евроатлантическата зона“ и отговорностите по Вашингтонския договор, определена с новия термин “Non-Article 5”. Ключов момент в анализа на Ангел Апостолов основателно е развитието на преговорния процес между Русия и НАТО с подписване на основополагащо споразумение за сътрудничество и характеристика на началната дейност на създадения Постоянен съвместен съвет. Другият същностен момент в предложения анализ се отнася до военнополитическите и геополитическите последици от войната в Косово, разглеждани в значителен брой експертни публикации и като сериозен „прецедент“ с дългосрочно въздействие при разрешаване на етно-политически кризи.

По своя характер и обем втората глава може да се определи като най-съществената част в дисертационния труд с безспорни приноси елементи. С оглед на бъдещи разработки по темата биха могли да се отправят някои конкретни препоръки за допълване и разширяване на емпиричното изследване. Например, при проследяване участието на Руската федерация в комплексните военнополитически дейности по линия на ПзМ и ЕАСП освен посоченото в първа глава специфично участие с военен контингент в IFOR и SFOR би било

полезно да се спомене също и участието на руски представителни формирования във военни учения в духа на ПзМ и НАТО („Кооператив детерминейшън“, „Бриз“ и т. н.). Вероятно би могло анализът за етапите в разширяването на Алианса би могъл да бъде допълнен с обобщена информация за възприетите инструменти в процеса за планиране и преглед по ПзМ (PARP) с четиристепенни двугодишни цикли и оценки с възприемане на механизма на индивидуалните планове за действие (IPAP), работни програми за евроатлантическо партньорство (EUWP) и предоставяне на страните партньори на голям брой стандартизационни документи на НАТО (STANAG). Освен известното „Проучване относно разширяването на НАТО“ от 1995 г., с което се установят необходимите критерии и принципи за „оперативна съвместимост“, през февруари 1997 г. в навечерието на Мадридската среща по искане на Конгреса на САЩ администрацията на президента Клинтън предоставя ново проучване относно прогнозираните финансови и материални ресурси в процеса на присъединяване към НАТО. Специално за България би следвало да се прецизира твърдението, че процесът на присъединяване започва с декларацията на правителството на Стефан Софиянски от 17 февруари 1997 г. В съответствие с конституционното устройство служебното правителство няма такива правомощия и в действителност началният период започва с приемането на декларацията на Народното събрание от 5 май 1997 г.

Третата глава на труда е определена от докторанта като „прагматичен период“ с възприемането на нова интегративна стратегия от правителството начело с Владимир Путин. Този период съвпада и с идването на новата администрация на президента Джордж Буш – младши във Вашингтон, но кулминацията е след терористичните удари срещу САЩ на 11 септември 2001 г., когато руското правителство незабавно и безусловно изразява своята солидарност с американския народ. Тогава и за пръв път в полувековната история на НАТО е задействан чл. 5 от Вашингтонския договор за колективна отбрана. В общия исторически фон на международните отношения би следвало да се припомнят също три други важни фактора – активното участие на Русия в срещите на високо равнище във формат Г-8, развитието на отношенията на Русия с Европейския съюз след подписването на Амстердамския договор и новото „стратегическо партньорство“ между Русия и Китай след подписване на декларациите между държавните ръководители на двете държави от 2000 и

2001 г. В този контекст на изясняване на военнополитическите аспекти в отношенията на Русия със страни от НАТО би следвало да се спомене също за участието руски военни кораби в предложената от Турция през 2001 г. инициатива за съвместни военни учения в акваторията на Черно море (BLACKSEAFOR). Руското военно участие в този формат е прекратено едва през есента на 2015 г. след свалянето на съветски военен самолет от турско военно формирование. Именно след участието в BLACKSEAFOR става възможно впоследствие споразумението по време на срещата на върха на НАТО в Истанбул през юни 2004 г. за първо участие на руски военни кораби във военна операция на Алианса (Active Endeavour). През 2002 г. ясно се очертава поредната криза в трансатлантическите отношения в навечерието на военната операция в Ирак, която води до екзотичната концепция на американския министър на отбраната Доналд Ръмсфелд за „старото“ и „новото“ НАТО.

В заключението на дисертационния труд е направено синтезирано обобщение на различните етапи на „сближаване и раздалечаване“ в отношенията между Руската федерация и НАТО през разглеждания период. Систематизирано са посочени водещите вътрешни и външни фактори, които влияят върху политиката на Кремъл към Запада. Вероятно би могло в един допълнителен абзац да се обобщят също отделните концепции в политиката на Вашингтон, както и специфичните различия с някои от водещите европейски съюзници в НАТО.

Авторефератът с обем от 33 страници обективно отразява съдържанието и изводите в дисертационния труд. Вероятно би могло по-отчетливо да бъдат дефинирани приносните моменти в изследването, което е първо цялостно проучване на военнополитическите аспекти по разглежданата тема. Посочените седем научни публикации, една от които е издадена в чужбина, интерпретират редица проблемни моменти, дискутирани в труда. Те са лично дело на докторанта и отразяват негови собствени изводи и приноси. Не е приложена справка дали някоя от посочените авторски статии и доклади са цитирани или оценявани в публикации на други автори или по време на научни форуми.

В заключение, бих искал да изразя своето удовлетворение от сериозното и задълбочено отношение от страна на докторанта и умение да открива,

систематизира и интерпретира същностните взаимосвързани събития и явления по изследваната тематика. Направените в рецензията препоръки имат за цел преди всичко да подпомогнат докторанта при бъдещата му работа по изследваната тема за издаване на труда в отделна монографична публикация. Изложеното по-горе ми дава основание да направя обосновано заключение, че разглежданият дисертационен труд отговаря в много голяма степен на необходимите изисквания и критерии за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в съответствие със Закона за развитие на академичния състав на Република България и Правилника за неговото приложение. Предвид на гореизложеното, ще гласувам с „да“ и призовавам уважаемите членове на научното жури също да дадат своя глас за присъждане на Ангел Юлиянов Апостолов на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование „Хуманитарни науки“, професионално направление 2.2. „История и археология“ (Нова и най-нова обща история).

Член на научното жури:

(проф. д-р Йордан Баев)

10. 04. 2020 г.